

ANTWERPEN 1 AUGUSTUS – 10 OKTOBER 1914

Het verhaal van de Belgische vluchtelingen neemt een radicale wending na de val van Antwerpen. De bezetting van Antwerpen door de Duitsers is een kantelmoment in de houding van de buurlanden van België met betrekking tot de opvang van vluchtelingen. Bij het begin van de oorlog gaat het om enkele honderden vluchtelingen, maar na 10 oktober 1914 wordt het een structureel probleem voor de landen die te maken hebben met een onoverzichtelijke vluchtelingenstroom.

Het is belangrijk zicht te krijgen op de situatie in en rond Antwerpen tijdens de beginmaanden van de Eerste Wereldoorlog. Wat zet de bewoners van de stad en de omgeving aan om te vluchten? Wanneer dringt het tot de meesten door dat de vesting Antwerpen niet meer te verdedigen is, ofschoon ze geldt als een van de machtigste vestingen van Europa? Waarom kiest men ervoor naar Nederland, Engeland of Frankrijk te vluchten?

Dit zijn vragen waarmee Emiel De Bruyne geconfronteerd wordt. Aan de hand van een chronologisch verhaal probeer ik de beweegredenen voor de exodus van het gezin Emiel De Bruyne te achterhalen. Ik maak gebruik van fragmenten uit dagboeken van zowel inwoners van Antwerpen als van soldaten die tijdens de gebeurtenissen rond Antwerpen betrokken zijn. Wie kan de sfeer die er in die dagen heerst beter weergeven dan zij die er daadwerkelijk bij zijn?

De vesting Antwerpen na de beschieting door de Duitsers.

Vanaf het ogenblik dat zelfs de meest optimistische waarnemer moet toegeven dat diplomatieke stappen geen oplossing kunnen bieden in de oplopende spanningen tussen de Europese grootmachten, begint men in België ook preventieve maatregelen te nemen. Vooral de drie vestingen – Luik, Namen en Antwerpen – worden voorbereid op een mogelijk militair conflict. In het kader van mijn onderzoek focus ik mij op de vesting Antwerpen.

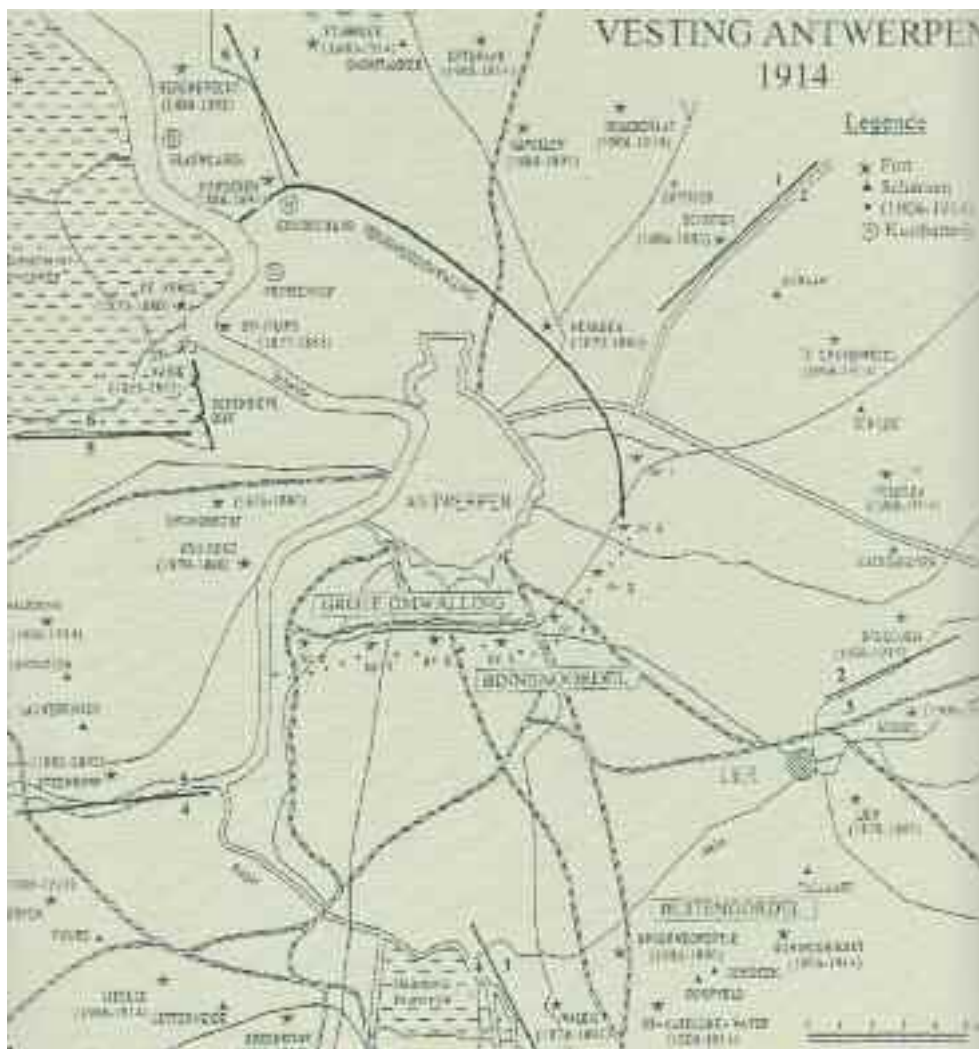
Tijdens de eerste dagen van augustus beginnen de genietroepen aan de constructie van vier bruggen over de Schelde, zodat men over verbindingen met de linkeroever kan beschikken. Tussen het Steen en Sint-Anneke komt een 390 meter lange vlotbrug die op 25 verankerde binnenschepen rust.

De verbinding met de linkeroever is van essentieel belang omdat de fortengordel die Antwerpen moet verdedigen op de rechteroever ligt. Met de Schelde in de rug hebben de Belgische troepen bij een vastlopen aan de forten geen enkele uitweg meer. De pontonbruggen moeten dit euvel verhelpen.

De fortengordel bestaat uit een binnen- en een buitengordel. De binnenste fortengordel is 18 kilometer lang en bestaat uit acht bakstenen forten, op voldoende afstand van de stad, 6 tot 12 kilometer, om haar van vijandelijke beschieting te vrijwaren. Rond al deze forten geldt een bouwverbod om het zicht op het schootsveld

vrij te houden. Dit wordt bepaald door de regels van de militaire erfdienstbaarheid. In enkele weken tijd worden 1248 gebouwen gesloopt: huizen, scholen, ziekenhuizen, boerderijen, kasteeltjes, molens, ... Bossen en parken gaan tegen de vlakte. Het puin wordt gebruikt om verschansingen aan te leggen.

De buitengordel wordt gebouwd vanaf 1878: aanvankelijk bakstenen forten, later omgevormd tot pantserforten. Deze verbouwingen zijn in 1914 nog niet voltooid. De buitengordel geldt als hoofdverdedigingslinie en ligt 9 tot 19 kilometer van de stad.

In de loop van augustus worden echter machinegeweren uit de forten weggehaald om het veldleger beter te bewapenen. Dit legt een hypotheek op hun weerbaarheid. Ze zijn bemand door goede artillerie-eenheden. De omgeving van de forten en schansen wordt verdedigd door vestinginfanterie, militairen van de zeven oudste klassen, ingedeeld in infanterieregimenten. De vestinginfanterie stelt, hoe groot ook de getalsterkte, in vergelijking met het veldleger niet veel voor. De vestingtroepen zijn goed voor 65.000 man, het veldleger telt 117.000 soldaten, waaronder 85.000 infanteristen (cijfers eind augustus 1914).

Artilleriestelling rond
Antwerpen.

Alles was afgehakt en neergehaald. Men had van deze zones een 'gruwzame' wildernis gemaakt met een vrij zicht van het ene fort naar het andere, kale heuvels boven een effen vlakte. Huizen werden herschapen tot rokende puinhopen. Het dynamiet deed zijn werk grondig. Er werden loopgraven gegraven, beveiligd met prikkeldraad. De wegen waren geblokkeerd met wegversperringen van afgehakte bomen en karren. Inundaties op tal van plaatsen moesten een aanval van de naderende vijand bemoeilijken.

(Jozef Muls – °Antwerpen 1882 – †Kapellen 1961 –, kunstkriticus, auteur, hoogleraar in de kunstgeschiedenis, conservator van het Museum voor Schone Kunsten en griffier bij het krijgsauditoraat te Antwerpen)

Een bevoorrecht getuige is Adolf Vanderbeken, vestingsoldaat (voorheen bij het 3de Jagers te Voet), die meewerkt aan de uitbouw van de verdedigingswerken.

Wij trokken onder geleide der onderofficieren naar het Fort van 's Gravenwezel, welke nog niet geheel afgewerkt was. Men zette pak en geweer en men kreeg eene één zaag, de andere één kapmes, een derde ééne bijl en als wij allen een stuk hadden, trokken wij de sparreboschen in buiten het fort en men begon te zagen en te kappen om de boomen, 't was gelijk de welke, een kilometer verre ze moesten er toch al uit en weg om het fort bloot te krijgen...

(Adolf Vanderbeken – °Avelgem 1881 – †1920 –, in 1901 bij het 3de Jagers te Voet, vestingsoldaat van 1 augustus 1914 tot 10 oktober 1914, geïnterneerd in het kamp van Zeist, Nederland, tot het einde van de Eerste Wereldoorlog)

Vestingtroepen rond
Antwerpen.

De oorlogsgebeurtenissen noodzaken koning Albert en zijn regering om zich op 17 augustus 1914 terug te trekken in de vesting Antwerpen, het 'Réduit national'. Ook het leger begint zich terug te trekken op de fortengordel rond Antwerpen, die daardoor de feitelijke hoofdstad van België wordt.

*Terugtocht van het Belgisch
leger.*

In 1859 wordt beslist Antwerpen uit te bouwen tot een vesting waar het leger en de regering zich kunnen terugtrekken in afwachting van de hulp die de grote mogendheden conform het verdrag van 1839 moeten bieden. Dit verdrag geeft de neutraliteit van België een juridische basis. Het gaat echter om een gewapende, verplichte en gegarandeerde neutraliteit, wat betekent dat België een leger op de been moet houden. Deze neutraliteit en het vals gevoel van veiligheid zorgt er echter voor dat België altijd meer aandacht heeft voor zijn binnenlandse 'problemen' zoals de schoolstrijd, het algemeen enkelvoudig kiesrecht en de Vlaamse eisen. Vanaf 1860 wordt Antwerpen uitgebouwd tot een enorme vesting (PFA of Position Fortifiée d'Anvers). Het Koninklijk Paleis bevindt zich op de Meir.

Hetgeen te midden der herrie van het leger en burgerwacht, van overbevolking, van werklozen en dolende armen, een onverwacht aanzien gaf aan de stad, was de aanwezigheid van het Hof in het Paleis op de Meir, sedert 17 oogst, de vestiging der Regering en de overkomst uit Brussel van vreemde gezanten.

(Jozef Muls)

*Minister van oorlog de
Broqueville en Koning Albert.*

Oorlog of niet, het politiek bedrijf moet kunnen werken. De Kroonraad, het hoogste adviesorgaan van de regering, en de ministers zetelen in het Grand-Hotel op het Mechelseplein. Het Ministerie van Oorlog, onder leiding van Charles de Broqueville, bevindt zich in de stadsfeestzaal. De ministers van staat en de diplomatieke vertegenwoordigers hebben onderdak gevonden in het prestigieuze Hotel Saint-Antoine.

Op 20 augustus komen de eerste vluchtelingen aan in Antwerpen.

... Het Fort II was geheel ontbloot van boomen, menig huis was afgebroken die in de weg stond voor het kanongeschut, en alles was met prikkeldraad afgezet, het lag daar ook overal vol met soldaten gereed om de strijd aan te gaan als wanneer de Duitschers de stad zouden komen inpakken, zoo dachten wij ten minste.

(Adolf Vanderbeken, 22 augustus 1914)

Tot deze dag hebben de Antwerpenaren de gruwelen van de oorlog enkel via de kranten vernomen. Daar komt nu verandering in.

De menschen leefden voort in hunne huizen en kamers in eene schier-volledige onbewustheid. Wie dacht er ernstig binnen de wallen van Antwerpen aan de groote omschakeling van de wereld? Her ergste wat er van den oorlog verwacht werd was een beleg der stad, dat maanden, een jaar lang misschien kon duren.

(Jozef Muls)

Op 24 augustus verschijnt 's nachts boven Antwerpen, uit het niets, een zeppelin die bommen gooit boven het stadscentrum. Er vallen twaalf doden.

De volgende dag doet het Belgisch leger een uitval uit de stad, echter zonder veel resultaat. Toch tellen de Belgen aanzienlijke verliezen: 3000 tot 4000 gewonden, vermisten, gesneuvelden en krijgsgevangenen. De oorlog heeft zijn intrede gedaan in en rond de vesting Antwerpen. Dat heeft zijn gevolgen voor het dagelijks leven. In de volgende dagen gaat de stadsverlichting om acht uur 's avonds uit en moeten de huizen verduisterd worden. Niemand mag de stad in of uit zonder paspoort.

Burgemeester Jan De Vos geeft het bevel dat alle niet-Antwerpenaren terug naar huis moeten of per trein naar Gent of Brugge. Van daaruit worden ze over de provincie verdeeld. Dit heeft te maken met de mogelijkheid dat tegen het einde van augustus een insluiting of een beleg van de stad waarschijnlijker wordt. De bevelen die gegeven worden, laten niets aan duidelijkheid te wensen over:

... alle burgers (vluchtelingen), die niet op den eerste augustus deel van hare bevolking uitmaakten, de plaats moesten verlaten; men rekende, dat op die wijze 10.000 onnutte monden haar einde september zouden verlaten.

(Jan De Vos – °Dendermonde 1844 – †Antwerpen 1923 –, burgemeester van Antwerpen, handelaar en voorzitter van de dienst uitvoer van de Antwerpse handelskamer)

... want wij waren vast overtuigd dat Antwerpen oninneembaar was en dat de Duitschers nooit er zouden komen, men maakte wel alles in gereedschap zoowel forten en tranchees, zelfs alles met een nieuwe ijzerweg verbonden, maar dit achten wij noodig, alles moest in regel gebracht worden, Antwerpen vereischte dit.

(Adolf Vanderbeken)

Wanneer op vijf september de slag bij de Marne losbarst, overweegt Koning Albert een tweede uitval vanuit Antwerpen, met de bedoeling de aanvoerlijnen van het Duitse leger af te snijden. Veertigduizend manschappen van het Negende Reservekorps, die al op weg waren naar Saint-Quentin, moeten op hun stappen terugkeren. Bij het einde van de tweede uitval op 13 september hebben de Belgen zware verliezen geleden: achtduizend manschappen gesneuveld of gevangen genomen.

Op 25 september doen de Belgen nog een laatste wanhopige uitval in de richting van Mechelen en Leuven, met een te verwaarlozen resultaat. Uit wraak steken de Duitsers Leuven in brand.

De uitvallen uit Antwerpen zijn slechts mogelijk door de onachtzaamheid van de Duitsers. In het Schlieffen-Moltkeplan (in 1905 uitgedacht door von Schlieffen, in 1906 door zijn opvolger von Moltke aangepast) is Antwerpen geen prioriteit. *Wir wollen Antwerpen gar nicht haben. Was sollen wir denn damit machen?* Ze zijn druk bezig met hun hoofdaanval op Frankrijk. De Duitse legertop laat enkel een kleine troepenmacht achter om Antwerpen in de gaten te houden en stuurt het hoofdleger naar Frankrijk. Pas na de verloren slag aan de Marne wordt Antwerpen een prioriteit voor de Duitsers.

De Duitsers verplaatsen tussen 25 en 28 september een grote troepenmacht naar Antwerpen – 150.000 manschappen onder leiding van von Beseler – en laten zware artillerie aanrukken. De forten worden vanaf nu dagenlang beschoten. De drie uitvallen van de Belgen verplichten de Duitsers 130.000 soldaten rond Antwerpen achter te laten, soldaten die zij te kort komen bij 'la Bataille des Frontières' – Tamines, Dinant, Namen en Bergen als voornaamste plaatsen (22-24 augustus) – en de slag aan de Marne (6-13 september).

Ik stapte het station uit in de richting van Hoboken. Over de lege gronden langs de baan, bewogen peletons rekruten, nog in hun burgerpak en die door onderofficieren gedrield werden. De bevelen klonken schreeuwerig door de lucht. Van uit Hoboken vertrok een houten brug-op-schepen over de Schelde naar Cruybeke, waar het rustig veermanshuis, met zijn witten gevel en rood dak, zoo schilderachtig boven den groenen dijk uitstak. Vele rekruten liepen hier ook te kuieren nabij de aanlegplaats of keken naar den traag vlietenden breeden stroom. Enkele waren reeds voorzien van een stuk militaire kleding, een muts of een tuniek of een ceinturon. Die waren de strijders van morgen, de slachtoffers ook misschien van dezen gruwelijken oorlog.

(Jozef Muls)

Onder Duitse druk trekt het Belgisch leger zich terug achter de Nete (2 oktober). 's Anderendaags komen 8600 Britse mariniers aan te Antwerpen, maar zij kunnen de situatie niet omkeren. De regering en het diplomatenkorps verlaten de stad. Via Oostende vertrekken de Belgische ministers, ministers van staat en diplomaten per mailboot naar Le Havre. De stad Antwerpen brengt ambtenaars en dossiers naar Le Havre. Saint-Adresse wordt het zenuwcentrum van de Belgische regering.

Het vertrek van Belgische officiële gezanten van Antwerpen naar Frankrijk.

Het gerucht liep, in den morgen, dat de regering en de vreemde gezanten gingen vertrekken naar Oostende en dat de hospitalen moesten ontruimd worden. Dat viel te verwachten, het einde was nabij, maar hoe droef die harde waarheden te ondervinden.

Wij waren dan toch niet helemaal verlaten. Engeland ten minste kwam ons ter hulp. De regering vertrok niet meer en de gasthuizen werden niet voort ontruimd. Churchill, de Lord der Engelsche admiraliteit, was naar Antwerpen gekomen en

pleegde reeds overleg met onzen generalen staf. De zaken gingen een ander wending nemen onder zijn beheer. Antwerpen was gered.

(Jozef Muls)

Beide getuigenissen worden door Jozef Muls op dezelfde dag (3 oktober) opgetekend, wat wijst op de chaotische toestand en bijhorende misleidende informatie. De toestand wordt er niet beter op.

... en dat Antwerpen op het punt was te vallen, reeds stond 's Gravenwezel vol vluchtelingen van allen rang en stand, zoowel werkmenschen of boeren, de eene met pakken geladen zooveel ze maar dragen konden en de boeren alles wat maar mogelijk was op een wagen geladen, en daar achter hun vee, niet wetende waarin of waar naar toe ...

(Adolf Vanderbeken)

Bovenstaande situatie zet burgemeester Jan De Vos ertoe aan om op 6 oktober de mensen op te roepen zich in kelders te verschuilen en zich vooral niet meer op straat te vertonen: *Wie zich alsnog wil redden van de bommen, wordt verzocht zich te verwijderen, zoo spoedig mogelijk, in de richting van het Noorden of het Noord-Oosten.* Vele Antwerpenaars nemen die raad ter harte en vluchten naar Nederland.

Na overleg met de Hoge Raad voor de oorlog besluit Koning Albert diezelfde dag het veldleger via het Waasland naar de kust te laten trekken. Dit gebeurt 's nachts via de pontonbrug bij het Steen en Burcht, de brug bij Rupelmonde, de brug bij Hemiksem en via de spoorwegbrug bij Temse. Samen met het veldleger vluchten tienduizenden vluchtelingen (nacht van 6 op 7 oktober). Veel soldaten vluchten in de chaotische terugtocht de grens met Nederland over.

De koning en de koningin nemen hun intrek in een villa in De Panne. Het Groot Hoofdkwartier vestigt zich in Veurne.

Adolf Vanderbeken steekt de Schelde over via een pontonbrug, arriveert in Burcht en trekt verder naar Cruybeke:

Bevel werd gegeven van te vertrekken, langzaam gingen wij de kalsijde van 's Gravenwezel naar de vaart van Wijneghem af, een reeks burgers, vrouwen en kinderen achtervolgen ons, op de boerenhoeves en langs de huizen en in de weiden was er overal vee vastgebonden, reeds van verdere vluchtelingen tot daar mede gebracht, en ook deels achtergelaten van hunne bezitters. In het midden van het dorp gekomen, zagen wij dat bijna alle huizen reeds gesloten waren, enkele waren nog open waar de bewoners niet gevlucht waren, maar met ons te zien voorbijgaan, viel hun moed ook, en zij spraken ook van mede te nemen wat zij konden, en ook aan te zetten niet wetende waar naar toe, niet tegenstaande dat allen hunne blikken en stappen naar Holland richtten.

Paardewagen rijkelijk geladen met huisspullen daarbevoor vrouwen en kinderen.

Den avond was reeds in gevallen als wanneer wij op ons onverwachts aan de Schelde stonden, waar er een brug lag door de Belgische genie op schepen stevig gemaakt. Van de massa volk die daar stond om over de brug naar Burgt te trekken is onbeschrijfelijk. Nochtans was zij voor de militairen voorbehouden, maar de soldaten en burgers, rijtuigen en al soorten van getuig mengelde zich dooreen, om aan de overkant te geraken. Deze brug was op 34 verschillende schepen getimmerd, het eene schip lag nevens het andere met eene ruimte er tusschen van drij of vier meters en de zij-kanten der brug waren met kabelkoorden afgezet om ongelukken te vermijden, nochtans had zij een schoone breedte en was wel 500 meters lang.

Naarmate wij dieper de nacht in gingen, wij waren reeds afgemat als wij vernamen dat wij vooraleer te mogen rusten naar het dorp Cruybeke moesten, dus opnieuw uit Burgt aangezet en langzamerhand al voor het Fort van Cruybeke en niet verre al langs de Schelde voortgesukkeld ... En 't was met de grootste moeite dat wij om 10 uren in Cruybeke dorp aankwamen.

Pontonbrug over de Schelde.

(Adolf Vanderbeken)

Op 7 oktober wordt Antwerpen gebombardeerd. De Belgen steken schepen en strategische voorraden petroleum in de Antwerpse havens in brand.

Toch ontstond er geen paniek. De burgers beoordeelden kalm wat hen te doen stond. Tot vluchten werd vrij-algemeen besloten, maar middelen om die vlucht te verwezenlijken bleven een ernstig vraagstuk. Nagevoeg alle taxi's en de meeste paarden werd sinds lang voor oorlogsdienst gerekwireerd. Het treinverkeer over de nog twee bruikbare lijnen, Vlaamsch Hoofd – Gent – Antwerpen – Esschen, was onzeker en beperkt en de Vlaamsche lijn bleef dan nog voorbehouden

aan de laatste trekkende soldaten en eerst en vooral aan de gekwetste en herstellen-de die nu in een rampzaligen stoet van alle kanten toekwamen aan de vlotbrug van het Steen.

(Jozef Muls)

Het was verschrikkelijk om te zien. Mannen, vrouwen, kinderen, allemaal zagen ze er uit als opgejaagde dieren. Overal pakken mensen in, zij spannen hun hondenkarren in, laden handkarren op en trekken naar Holland.

(Robert Scotland Lidell – °1885 – †1972 –, Brits journalist en fotograaf voor *The Sphere*)

De ochtendkranten van 7 oktober informeren de bevolking over de nakende beschieting van de stad en adviseren de burgers te vluchten. Hen wordt aangeraden dit bij voorkeur te doen langs het noorden. De vluchtweg naar het westen, over de Schelde, zit immers vol met militair verkeer. De morgen van dezelfde dag wordt de telegrafische verbinding abrupt verbroken, even als andere verbindingen met de buitenwereld.

's Namiddags reeds was de toevlucht vluchtelingen groot. Wat daar al menschen en voertuigen zich langzamerhand oppakten, is onbeschrijfelijk. Waar halen de menschen al die vervoermiddelen vandaan? Daar hadden wij later besef van, toen onze kleine stootwagen op onmerkbaar wijze, spoorloos verdwenen was – en nog steeds is. ... In een alles behalve net karretje zit eene dame der hooge wereld en ment een deer-niswekkend paard.

In de laatste dagen werd het gemoed, bij 't zicht der wanhopende vluchtelingen meer en meer geschokt. Nu is het tot zijn toppunt gekomen en men staat machteloos tegenover een berg ellende en onberedeneerde, onweerstaanbare gemoedsstroming. Met duizenden en nog duizenden worden, als onbewust, ontoerekenbaar in de donkerte van de polderwoestijn gejaagd – zonder dat zij weten waarheen, hoe zij zullen overnachten, wie of wat in hun onderhoud zal voorzien! Tevergeefs houd ik dat voor aan bekenden en onbekenden. Het is alsof redeneeren uitgesloten is – een strak gedacht, eenig besef overheerscht alles: **HIER WILLEN WIJ WEG!**

(Nicolaas Jan Cuperus – °Antwerpen 1842 – †1928 –, Belgisch senator en promotor van turnen. Waarnemend directeur van het Koninklijk Conservatorium van Antwerpen van 1915 tot het einde van de oorlog, lid van de vrijmetselaarsloge)

't Was heden donderdag 7 oktober eene schone dag. Men hoorde aanhoudend kanongebulder en de boer waar wij vernacht hadden, achtte zich zijn huis ook niet meer veilig, en laadde de bijzonderste van zijn huismeeubelen op een wagen om ook de vlucht naar Holland te nemen.

't Was een groot huisgezin, meestal volgroeide mannen en dochters, die alles wat hun eigen aanbelangde, maar op de wagen trachten te laden.

(Adolf Vanderbeken)

Over de Schoenmarkt reed er een grijze auto voorbij. Ik herkende de Koning. Het was ongeveer drie uur in de namiddag. Hij reed langs de Korenmarkt naar de Schelde toe. Onze vorst verliet dus de stad!... Onze ministers en de vreemde gezanten vertrokken, ons leger was nagenoeg geheel over de stroom en op weg naar Vlaanderen.

(Jozef Muls)

Aan de Schelde, bij de afvoerplaats der booten, en aan de stations stonden menigten van duizenden, maar het vreselijkste was de uittocht der vele tienduizenden, die te voet naar de Nederlandsche grens gingen. Ik heb dien uittocht meegemaakt. Van Antwerpen tot aan onze grens was het één lange, droeve stoet van mensen en dieren. Heele kudden vee werden meegedreven door in doodsangst vluchtende boeren uit de omstreken. Jonge mensen waren er, die een oude grootmoeder op een kruitwagen vervoerden. Voertuigen van allerlei soort zag men. En al die vluchtenden keken telkens om naar hun stad die in vlammen en rook opging.

(Een correspondent van de *Nieuw Amsterdammer Courant*, 7 oktober 1914)

Antwerpen, oktober 1914: duizenden angstige mensen willen weg uit de stad: te voet, per boot, via de pontonbrug, in verhuurwagens, op karren... dat het even hoe.

Op 8 oktober verlaten Britse troepen en de 2de legerdivisie als laatsten Antwerpen en trekken zij zich terug over de Schelde, naar het Westen, over Sint-Niklaas naar Gent. E. Alexander Powell, een Amerikaans oorlogscorrespondent meldt dat *“de grote weg tussen Gent en Antwerpen”* praktisch onbruikbaar was geworden. De vlotbruggen van het Steen en Burcht worden vernietigd, waardoor Nederland de enige uitweg wordt voor achtergebleven militairen en burgers, om zo hetzij over de weg hetzij via de Schelde naar Vlissingen om mogelijks naar Engeland te komen. Alles wat bij manier van spreken drijft wordt gebruikt: vrachtschepen, sleepboten, vissersboten, overzetboten, zeilboten, trekschuiten, mosselbakken, ... Op de weg ziet men mensen op groentekarren op hoge wielen, huifkarren, koetsen, steekkarren, kruiwagens, kinderwagens, ...

Met het lichten van den dag waren weer uit de stad vluchtelingen komen opdoemen. Altijd even naar en onbeschrijfelijk schouwspel van ouderen en jongeren, die iets beproeven gingen boven hunne krachten. Zoo gaat de dag voorbij. De troepen ook; nu weer voetvolk, dan bespannen geschut, geen paardenvolk. Nu volgen oneindige stukken Belgisch geschut, en op 't laatst groepen vestingartillerie. Er ontstaat eene stremming – een kanonnier komt vooruit en vraagt te drinken.

Langs de Oude Koornmarkt brandt een huis, en verderop, vooral naar 't Zuiden en het Oosten, tel ik nog ... tien, elf, twaalf vuurgloeden; laaiende en rookende stijl naar omhoog. De petroltanks, waarvan de opwarrelende vlammen tot zelf de gevels der Groote Markt verlichtten, zijn grootendeels uitgedoofd. Een zware, donkere wolk bolt daar Oostwaarts.

Met eenigen naderen wij: het zijn de genietroepen die over de Gildekamerstraat post hebben gehad en verder op de Oude Koornmarkt. Die wachten de vijand af ... Dus was hetgeen wij beleefden de algeheele aftocht? De stad werd door het leger verlaten!

(N.J. Cuperus)

... langzaam zette men aan naar Haesdonck, het dorp van Cruybeke verlatende, waren wij niet weinig verwonderd van langs de Schelde zulke groote zwarte rookwolken in de lucht te zien gaan; 't waren de petroltanks welke wij de vorige avond voorbij Hoboken gezien hadden, die men in brande hadde gestoken, om te beletten dat de Duitschers er zouden gebruik van maken, van het kanongebulder spreek ik niet meer want men was er reeds aan gewone.

(Adolf Vanderbeken)

Maar de tijd staat niet stil. De aftocht evenmin. De troepen der genie zijn nu ook verdwenen. Gedienslige burgers komen ons verwittigen: “Ge moet u niet verontrus-

ten, men gaat de schipbrug doen springen." Inderdaad, knetterend en poffend vliegt het kunstig werk onzer pontonniers – welke zoveel diensten bewees – in de lucht.

Eén wist ervoor zeker te vertellen, dat men de stad uit Linth beschoten had en ieder moest zich verwonderen over de dracht der moderne stukken. Ja, ja, – dit is een oorlog waar beleid, moed en zelfverloochening niet meer of zeer weinig in tel kwamen. Dit is een mecanico-chemische krijgsvoring, waarbij alleen het aantal nog in aanmerking komt.

(N.J. Cuperus)

Vrijdag 9 oktober duurde het bombardement nog onafgebroken voort, terwijl de stad brandde op een twintigtal plaatsen. ... Omstreeks 4 uur in den morgen kwam aldaar het gerucht toe, dat ons leger aanstalten maakte de pontbrug over de Schelde te laten springen. Weldra bleek inderdaad, dat het leger, met uitzondering van de bezetting der nog niet gevallen forten, Antwerpen had verlaten met opperbevelhebber en staf. Tevens, dat alle telefoon- en telegraafverbindingen afgesneden waren. Van genoemd voornemen der militaire overheid was aan het stadsbestuur niets bekend. Kort daarop dreunde de lucht van zware ontploffingen: het waren de ponten der brug die sprongen.

Maar tenslotte gaf hij (generaal von Beseler) toe en stelde voor, dat de onderhandelingen te Contich, dicht bij Antwerpen zouden worden voortgezet. ... Eindelijk werd er een redactie voorgelegd, waar de eisch werd in uitgesproken dat de forten onvoorwaardelijk zouden worden overgegeven voor 's anderendaags middags te 12 uren, en dat ze te dien einde tot overgave zouden worden gesommeerd bij monde van

een Duitsch officier, die zou vergezeld worden door een Antwerpsch notabele. Geschiedde dit niet dan zou het bombardement herbeginnen.

(Emmanuel de Bom – °Antwerpen 1868 – †Kalmthout 1953 –, auteur, journalist en bibliothecaris. Correspondent van 1904 tot 1940 voor de *Nieuwe Rotterdamse Courant*)

Antwerps burgemeester Jan De Vos geeft op 10 oktober 1914 op eigen initiatief de stad over, conform de overeenkomst van Kontich, gesloten op 9 oktober (zie verslag E. de Bom). De laatste achtergebleven eenheden van het Belgisch leger, onder bevel van generaal Victor Deguise, geven zich over. Twintigduizend soldaten worden krijgsgevangen gemaakt. Veertigduizend soldaten vluchten naar Nederland in de hoop het Belgisch leger te kunnen verwoegen, maar worden bij hun aankomst in Nederland onmiddellijk geïnterneerd door soldaten van het neutrale Nederland.

Antwerpen war gefallen! Die drittgrößte Festung der Welt, der zweitgrößte Hafenplatz Europas; die alte Stadt mit dem Nimbus unvergleichlicher künstlerischer und grosser geschichtlicher Vergangenheit dessen Glanz im 16. Jahrhundert als Folge der grossen See-Entdeckungen am ausgeprägtesten war. Für 'uneinnehmbar' hatten die Belgier ihr 'reduit national' gehalten – und nun hatte der Feind es binnen 13 Tagen bezwungen: Am 27. September begann der Angriff, am 9. October unterzeichneten die Vertreter der Stadt die Uebergabebedingungen!

Antwerpen was gevallen! De op twee na grootste vesting van de wereld, de tweede grootste haven van Europa, de oude stad met haar onvergelykbaar glorieus, kunstzinnig en groots historisch verleden waarvan de glans vooral tijdens de 16de eeuw, als gevolg van de grote ontdekkingsreizen en de wereldhandel die daardoor ontstaat, onmiskenbaar was. De Belgen hielden hun 'reduit national' voor onneembaar en de vijand had het binnen dertien dagen bedwongen: Op 27 september begon de aanval, op 9 oktober ondertekenden de vertegenwoordigers van de stad de voorwaarden tot overgave.

(Erich von Tschischwitz – °Kulm 1870 – †Berlijn 1958 –, Duits officier, eind oktober 1914. Stafchef van het XXIII Reserve Korps, belast met de belegering van Antwerpen)

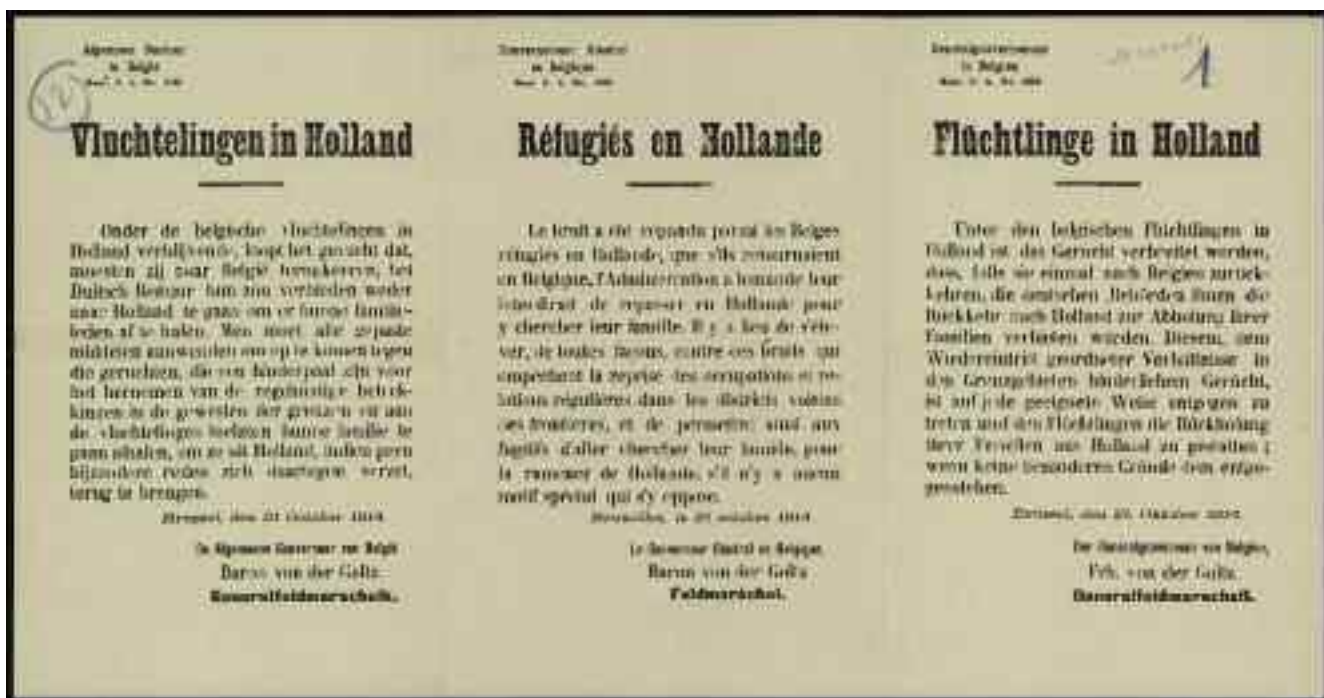
't Was 10 uren des zaterdag avond 10de october, als wij zoo afgemat dus van geheel die dag te reizen in de Hollandsche gemeente De Clinge stonden, daar was nergens slaping te vinden en wij waren nog eene goede uur van Hulst af, een kleine stad op de grens gelegen. Rond 12 uren des nachts kwamen wij daar aan, veele soldaten en vluchtende burgers liepen daar onderéén allen ontmoedigd en afgemat. Alle herbergen en huizen waren proppens vol, veel verdriet was er onder iedereen, de menschen waren afgebeuld en zochten ergens weinige rust, maar geene plaats was er te vinden.

(Adolf Vanderbeken)

Enkele dagen na de val van Antwerpen onderhandelt de Nederlandse regering al met de Duitse bezetter over de terugkeer van vluchtelingen en bezoeken buitenlandse journalisten en leden van de vluchtelingencomités Antwerpen. Ze verklaren dat alles rustig is. Jan De Vos, burgemeester van Antwerpen, roept zijn stadsgenoten op om terug te keren. De Duitsers beloven de privé-eigendommen te respecteren, vrouwen en meisjes met rust te laten en geen mannen op te pakken. Nederland betaalt de reis tot aan de grens en de Duitsers het vervoer in België. Deze actie krijgt bij de vluchtelingen weinig bijval.

Minister van Binnenlandse Zaken, Paul Berryer houdt zich streng aan het Oorlogsrecht van Den Haag en schrijft dat samenwerking met de Duitse bezetter helemaal niet onwettig is, wel integendeel. Burgemeesters moeten op hun post blijven en 'loyaal' meewerken met de bezetter om de openbare orde te bewaren.

Kort na de val van Antwerpen loopt de bewegingsoorlog op zijn einde en verandert hij in een stellingenoorlog. Op 18 oktober begint de eerste slag aan de IJzer die tot 22 november 1914 zal duren. Deze patstelling maakt ook een einde aan de gigantische vluchtelingenstroom.

Aangezien de oproep die de Antwerpse burgemeester tot zijn stadsgenoten richt (12 oktober) weinig gevolg heeft, komt er op 6 november een tweede oproep. Er wordt meer druk uitgeoefend op de vluchtelingen die nog in Nederland verblijven. Wie geen middelen van bestaan heeft en niet wil terugkeren, moet verplicht naar een vluchtelingenkamp. Het gevolg is dat er eind december 1914 maar 124.000 Belgen meer in Nederland verblijven. De anderen zijn terug naar huis of doorgetrokken naar Engeland.

Vluchten naar het Noorden

Huis en hof moest ik verlaten,
Vluchten naar het Noorden heen.
De vijand maakte van ons huisje,
Een ruwe massa, hoopen steen.

Achter mij een ware vuurzee,
Arme lieve Scheldestad,
Eenmaal onze hoop en weelde,
Schoone have, dierbre schat.

Wij bereiken onze grenzen,
Landden aan, op Hollands pand.
Met ons hebben en houwen,
Reikte men ons de broederhand.

'k Zal u, o Holland, nooit vergeten,
Wat gij voor ons Belgen deed,
Nu gij voor altijd, ja voor eeuwig
Wereldvrede hebt gesmeed.

(Belgisch vluchteling, 27 november 1914
Dordrechtse Courant)